

Угсарсан нийлмэл өгүүлбэрийн
утга, бүтэц, хэрэглээг таньж, эхэд
гүйцэтгэх үүргийг тайлбарлах

11-р анги

Хичээлийн зорилго

Нийлмэл
үгийн
талаарх
мэдлэгээ
сэргээх

Угсарсан
нийлмэл
өгүүлбэрийн
бүтцийг
мэдэх

Угсарсан
нийлмэл
өгүүлбэрийн
холбох
хэрэглүүрийг
мэдэх

Нийлмэл өгүүлбэр
\\ хэд хэдэн санаа,
үйл явдлыг
илэрхийлнэ.\\

ЗНӨ

Хоёр ба түүнээс дээш энгийн өгүүлбэр нэг нь нөгөөгөө захирахгүй, тэгш эрхтэй холбогддог, үйл явдлууд нэг цагт зэрэгцэж болох утгатай өгүүлбэр

УНӨ

Үйл явдлууд нь цагийн дарааллаар цуварч болдог, бие биеэсээ шалтгаалсан шинжтэй өгүүлбэр

ХОНӨ

Нийлмэл үгсийн холбогдсон аргыг ажиглаад ,
2 хэсэг болгон бичээрэй.

Үхэр хэдгэнэ, балт зөгий, сарьсан далавчтан өрөөсгөл
эрвээхий, нарсны төөлүүр, сахалт цох, хөх түрүү, алтан
харгана, таван салаа, усан үзэм, өмхий өвс, газрын сорвоо ,
үхэр гоньд, морин шарилж, ямаан арц

Найрч угсарсан,
хамжиж угсарсан
нийлмэл үг

Өгүүлбэрийг чөлөөт холбоо үг болгон задлаад,
дагуул үг, цөм үгийг ялгая.

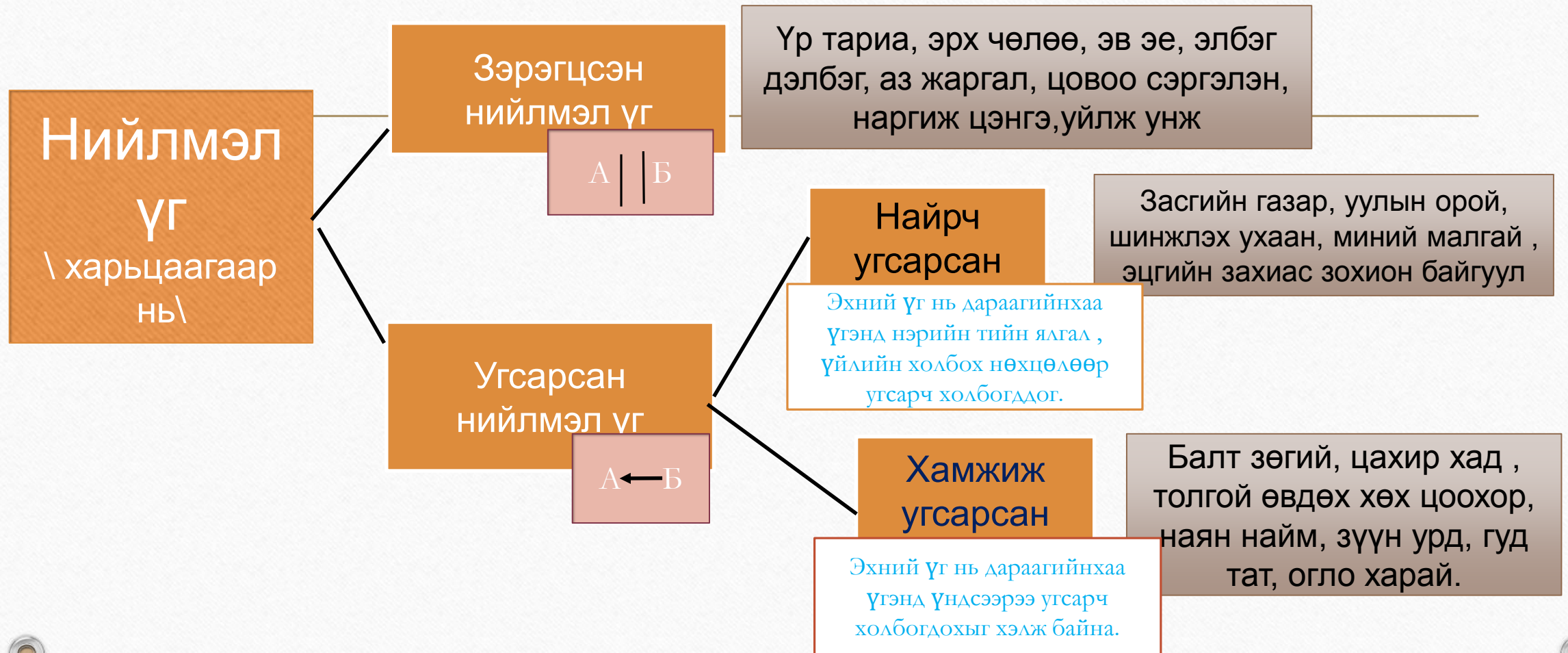
Манай орны ой модыг хортон шавж байгагүй гэмтээж байна.

1. Манай **орон**
2. Орны **ой мод**
3. Ой модыг **гэмтээж байна.**
4. Хортон **шавж**
5. Шавж **гэмтээж байна.**
6. Багагүй **гэмтээж байна.**

Чөлөөт холбоо үг

Дагуул + цөм үг

Нийлмэл үгийн талаарх мэдлэгээ сэргээе

Угсруулах холбооны үндсэн шинж

- Шугаман дараалалд байрласан хоёр бүрэлдүүлбэрийн нэг нь голлон захирч, нөгөө нь дагалдан захирагдаж **дагуул үг + цөм үг** гэсэн бүтэц байрлалд орж, хэлзүйн хэрэглүүлээр холбогддог.

Дагуул өгүүлбэр + Цөм өгүүлбэр

Угсарсан нийлмэл өгүүлбэр

Утга хэлзүйн хувьд нэг өгүүлбэр нь голлон захирч, нөгөө нь түүнд ямар нэг гишүүний үүрэг гүйцэтгэж, дагалдан захирагдаж, өгүүлбэрийн хэсгүүд нь өөр хоорондоо өгүүлбэрзүйн угсруулах холбоогоор холбогдсон нийлмэл өгүүлбэрийг УНӨ гэнэ.

Гишүүн өгүүлбэр

Гол өгүүлбэрийнхээ утгыг нэмэн дэлгэрүүлж, дагаж байрлан, түүнд захирагдаж, ямар нэг гишүүний үүрэг гүйцэтгэж байгаа өгүүлбэрийг гишүүн өгүүлбэр гэдэг.

Гол өгүүлбэр

Гишүүн өгүүлбэрээр утга нь дэлгэрч, дагуулж захирсан өгүүлбэрийг гол өгүүлбэр гэнэ.

Дагуул өгүүлбэр + Цөм өгүүлбэр

Жишээ нь:

Өнгөөр газар усыг нэрлэхдээ монголчууд уг газрын жинхэнэ өнгийг харгалздаг байна.

1. Өнгөөр газар усыг нэрлэх-д-ээ (Гишүүн өгүүлбэр)

2. Монголчууд уг газрын жинхэнэ өнгийг харгалздаг байна. (Гол өгүүлбэр)

Тайлбар: Гол өгүүлбэрийн " харгалздаг" гэсэн үйл үгэнд "өнгөөр газар усыг нэрлэхдээ" гэсэн гишүүн өгүүлбэр бүхэлдээ захирагдаж байна гэж үзнэ.

Шавжны байгальд үзүүлэх хор хөнөөл асар их .

1. Шавжны байгальд үзүүлэх хор хөнөөл асар их (гишүүн өгүүлбэр)

2. Хор хөнөөл их (гол өгүүлбэр)

Тайлбар: Шавжны байгальд үзүүлэх гэсэн өгүүлбэр нь гол өгүүлбэрийнхээ өгүүлэгдэхүүн гишүүнд захирагдаж, бүхэлдээ ямар? гэсэн асуултад хариулагдаж байгаа тул тодотгол гишүүн өгүүлбэр болжээ.

УНӨ

Гишүүн өгүүлбэрийг гол өгүүлбэрт ямар гишүүний үүрэг гүйцэтгэж байгаагаар нь

Шууд
тусагдахуун
гишүүн
өгүүлбэр

Шууд бус
тусагдахуун
өгүүлбэр

Тодотгол
гишүүн
өгүүлбэр

Байц гишүүн
өгүүлбэр

Харилцан
угсарсан
нийлмэл
өгүүлбэр

Угсарсан нийлмэл өгүүлбэрийг задлан шинжилж, онцлогийг нь мэдье.

1. Амьтдын бие дотор амьдардаг шавж цөөнгүй.
2. Зөвхөн хар зурвас газар үлдсэнийг эрдэмтэд ажиглажээ.
3. Үр тарианы ургамлын үндсийг өт идсэнээс ургац сийрэгждэг.
4. Газар усны нэрэнд өнгө жинхэнэ утгаараа болон зүг чиг зааж орсноороо ялгагдаж байна.
5. Монголчууд газар усны хэлбэр хэмжээ, овор дүр, байгалийн баялаг зэргээр нь нэрийдэхээс гадна өнгө зүсээр нэрлэх нь ихэд түгээмэл байна.

Гишүүн өгүүлбэрийг дараах асуултын дарааллаар шинжилж, ямар гишүүн өгүүлбэр болохыг таамаглан дүгнэе.

Нийлмэл өгүүлбэр хэдэн энгийн өгүүлбэрээс бүтсэн байна?

- Энгийн өгүүлбэрүүд ямар аргаар холбогдсон байна вэ? (нөхцөлөөр, холбох үгээр)
- Гишүүн өгүүлбэрийн өгүүлэхүүн нь гол өгүүлбэрийн ямар гишүүнд захирагдсан байна вэ?
- Гишүүн өгүүлбэр бүхэлдээ ямар гишүүний асуултад хариулагдаж байна вэ?
- Гол өгүүлбэрийг ямар утгаар нэмэн дэлгэрүүлж байна вэ? (шалтгааны, орны, цагийн, зорилгын гэх мэт)
- Гол өгүүлбэрт ямар гишүүний үүрэгтэй байна вэ?
- Нийлмэл өгүүлбэрийн бүтцийг тодорхойлоорой.

Өгүүлбэрийг ямар гишүүн өгүүлбэр болохыг бичье

Тодорхойлолт	Гишүүн өгүүлбэр	Тохирох өгүүлбэр
<p>Гишүүн өгүүлбэрийн өгүүлэхүүн нь харьяалахын тийн ялгал болон үйлийн тодотгон холбохын нөхцөлөөр хэлбэржин, гол өгүүлбэрийн нэрээр илэрсэн гишүүнд захирагдаж, түүнийг тодотгох үүрэг бүхий өгүүлбэр</p> <p>Асуулт: ямар, аль, яасан, яах, яадаг; яасны, яадгийн</p>	Тодотгол гишүүн өгүүлбэр	1-р өгүүлбэр
<p>Гишүүн өгүүлбэрийн өгүүлэхүүн нь өгөх-орших, гарах, үйлдэх, хамтрахын тийн ялгалаар хэлбэржиж, гол өгүүлбэрийн өгүүлэхүүнд захирагдсан өгүүлбэр.</p> <p>Асуулт: яаснаар, яасанд, яаснаас, яасантай</p>	Шууд бус тусагдахуун өгүүлбэр	3 -р өгүүлбэр
<p>Гишүүн өгүүлбэрийн өгүүлэхүүн нь заахын тийн ялгалаар хэлбэржиж, гол өгүүлбэрийн өгүүлэхүүнд захирагдсан өгүүлбэр.</p> <p>Асуулт: яасныг, яасан тухай</p>	Шууд тусагдахуун өгүүлбэр	2-р өгүүлбэр
<p>Гол өгүүлбэрийнхээ өгүүлэхүүнд захирагдаж, түүнийг шалтгаан, зорилго, дүр байдал, орон, цагийн утгаар нэмэн дэлгэрүүлэх үүрэг бүхий өгүүлбэр.</p> <p>Асуулт:</p> <ul style="list-style-type: none">• Шалтгааны: яагаад, ямар учраас, юуны учир, юуны тул• Орны: хаана, хаагуур, хаанаас, хаашаа• Цагийн: хэзээ, хэдийд, хэдий үеэс, хэзээнээс, аль үеэс• Зорилгын: яахаар, яах гэж	Байц гишүүн өгүүлбэр	4-р өгүүлбэр
<p>Гишүүн өгүүлбэрийн өгүүлэхүүн нь нэрлэхийн тийн ялгалаар хэлбэржиж, өгүүлэхүүн өгүүлбэртээ өгүүлэгдэхүүний үүрэгтэй өгүүлбэр. Гишүүн өгүүлбэрийн өгүүлэхүүн нь “минь, чинь, нь, бол, хүртэл” зэрэг тодотчиллогчтой байдаг.</p> <p>Асуулт: яах нь, яадаг нь, яасан нь</p>	Харилцан угсарсан нийлмэл өгүүлбэр	5-р өгүүлбэр

Угсарсан нийлмэл өгүүлбэрийг холбох хэрэглүүр

Угсруулан холбох нөхцөл

Үйлийн нөхцөлдүүлэн холбохын:

- үргэлжлэх: -саар (-сээр, -соор, -сөөр)
- угтах: -тал (-тэл, -тол, -төл)
- бэлтгэх: -магц (-мэгц, -могц, -мөгц)
- дутагдах: -вч
- болзох: -бал, -вал (-вэл, -вол, -вөл)
- дашрамдах: -нгаа (-нгээ, -нгоо, -нгөө)
- далимдах: -нгуут (-нгүүт)
- дагалдах: -хлаар (-хлээр, -хлоор, -хлөөр)

Үйлийн тодотгон холбохын:

- нрээдүй цагийн: -х, -маар (-мээр, -моор, -мөөр)
- одоо цагийн: -аа (-ээ, -оо, -өө), -даг (-дэг, -дог, -дөг)
- өнгөрсөн цагийн: -сан (-сэн, -сон, -сөн)

нэрийн
+ тийн
ялгал

Угсруулан холбох үгс

тулд, төлөө, тухай, учир,
учраас, улмаас, дагуу,
талаар, хүртэл, тутам, мэт,
шиг, адил, өмнө, хойно,
дараа, урьд, эцэст

“Гэ-, хэмээ-”-г холбох үг
гэхэд, гэсэнд, гэж, гэсээр,
хэмээн, хэмээсээр

*“Нойроо дийлэхгүй бол
манаа бүү мана” гэж
Оюунтүлхүүр сургаалд
бичжээ.*

Өгүүлбэрүүдийг ажиглаад :

1. хэдэн өгүүлэхүүн төвтэй байна вэ?

2. Онцолсон холбоосыг өөр ямар үг, нөхцөлөөр солин найруулж болох вэ?

Угсарсан нийлмэл өгүүлбэрийг хувиргаж найруулж бичээрэй.

- Монголчууд ямар өнгөөр уул усаа илүүтэй нэрлэдэг, газрын нэрэнд орохдоо ямар өнгө юуг бэлгэддэг, өнгөний цаана өөр далд утга байж болох эсэхийг тодорхойлох үүднээс ардын багш цол хүртсэн Ш.Шагдар багшийн “Монгол газар зүйн нэрийн товч толь бичиг” дэх өнгөөр нэрлэсэн газар усны нэрийг түүж ажиглав.
- “Хөх” өнгөөр тодотгосон газар усны нэр 72 (8.67) байгааг **харахад** ихэнх нь уул бөгөөд мөн л хөх гол горхи гэж бараг байдаггүй юм байна. Уул, нуур зэрэг тогтвортой газрууд “хөх”, харин гол горхи зэрэг хөдөлгөөнт газар ус “цэнхэр” байдаг аж.
- Улаан ямаат уулын нэр нь ямааны улааныг заасны **учир** бүртгэлдээ оруулсангүй

Дараах өгүүлбэрийн гол ба гишүүн өгүүлбэрийг сольж, утгыг нь алдагдуулахгүй найруулна уу. Ямар өөрчлөлт гарч байгааг ярилцаарай.

Ажиллах өгүүлбэр:

Хар ус нуурын мандалд лянхуа цэцэг дэлгэрсэн тэр цагаар би Явуугийн гаргасан алдарт шүлгүүдийн мөрөөр тэнд анх очсон юм.

(С.Эрдэнэ)

Гэгээн эрдмийн үрийг суулгаа нь үгүйсэн бол орчлонг таних оюун хаанаас тодрох билээ.

(Д.Отгонсүрэн)

Уран Занабазарын нүдний ур, ухааны ур, гарын ур гурав хэрхэн цогцолсныг түүний ногоон дар эх, цагаан дар эхийн нууц увдисаас мэдэж болно.

Д.Даржаа

Угсарсан нийлмэл өгүүлбэр

- Цагийн дарааллаар цуварч болдог.
- Үйл явдлууд бие биеэсээ шалтгаалсан шинжтэй.
- Үйл явдлуудын байрыг сольж болдоггүй.
- Гол өгүүлбэр +гишүүн өгүүлбэр гэсэн бүтэцтэй.